



UNIVERSELE VERKLARING
VAN
DE RECHTEN
VAN
HET PRODUCTIEDIER

inleiding

De Stichting Varkens in Nood en haar ambassadeur professor Paul Cliteur willen in 2002 een aanzet geven voor een Universele Verklaring voor de Rechten van het Productiedier (landbouwhuisdier).

De verklaring voor productiedieren is bedoeld als onderdeel van een algemene verklaring voor de rechten van alle dieren. De verklaring wordt voorafgegaan door de uitgangspunten en een toelichting daarop.

Bestaande initiatieven voor een verklaring inzake dierenrechten

Er bestaan verschillende dierenrechtenverklaringen. Engeland kent de verklaring van de WSPA (www.wspa-international.org), Frankrijk de in 1978 opgestelde Déclaration Universelle des Droits de l'Animal (www.league-animal-rights.org). In Nederland bestaat een initiatief om een artikel over dierenwelzijn in de grondwet op te nemen en er is een hof voor dierenrechten in Genève (www.ffw.ch). Het voornaamste bezwaar tegen deze initiatieven is het feit dat er voor de specifieke situatie van productiedieren geen aandacht is. Ook zijn de uitgangspunten ervan vooral principieel van aard, waardoor ze minder snel de steun zullen krijgen van de publieke opinie. Omdat huisdieren in de praktijk beter beschermd worden dan productiedieren en omdat de welzijnsproblemen van productiedieren het grootst zijn, wil Varkens in Nood allereerst de rechten van productiedieren veiligstellen.

Voorbeelden van recente initiatieven voor mensenrechten

Een Pools initiatief uit 1979 heeft in korte tijd geresulteerd in het VN-verdrag inzake de Rechten van het Kind. Het Internationaal Strafhof te Den Haag (International Criminal Court) is een nieuw initiatief voor de bescherming van universele mensenrechten en heeft als belangrijke eigenschap dat niet alleen de uitvoerders, maar ook de opdrachtgevers van misdaden tegen de menselijkheid kunnen worden vervolgd. Het Joegoslavië Tribunaal, waar Milosevic terechtstaat, is hier een voorloper van. Een derde voorbeeld is dat van Amnesty International: duizenden organisaties over de gehele wereld die zich hebben aangesloten bij dit van oorsprong eenmansinitiatief. Amnesty fungeert als een moreel forum dat zoveel gewicht in de schaal legt dat veel ondernemingen door Amnesty goedgekeurde gedragscodes hanteren.

Het realiseren van een Universele Verklaring voor de Rechten van het Productiedier

Het is evident dat een door alle landen aanvaard VN-verdrag de meeste invloed zal hebben. Het is echter de vraag of dierenrechten, gezien de economische belangen en de psychologische drempel, zullen worden aangenomen door de VN. De 'Amnesty-vorm' is wel binnen een aantal jaren haalbaar. Hierbij is het streven om binnen vijf jaar te komen tot de tweede vorm, die van tribunaal.

De noodzakelijke steun van de publieke opinie

Wezenlijk voor het welslagen is dat de publieke opinie - aangevoerd door de opinion leaders, wetenschappers en dierenbeschermingsorganisaties - zich achter de verklaring schaart. De uitgangspunten zijn hierbij van groot belang want deze bevatten de overwegingen voor de verdere artikelen waarin de bescherming uitgewerkt wordt. De uitgangspunten zijn zo geformuleerd dat:

deze via eenvoudige vragen voorgelegd kunnen worden aan het publiek;

ze aansluiten bij dat wat er onder het grote publiek leeft;

hieruit een aantal conclusies noodzakelijkerwijs volgen (punten 6, 11 en eventueel 12).

De essentiële vraag is of de publieke opinie de verklaring zal onderschrijven. De sterren staan wat dat betreft vrij gunstig:

Onderzoek onder burgers/consumenten door het *Algemeen Dagblad*, de *Margriet* en het Rathenau Instituut wijst erop dat de gemiddelde burger meestal de kant van de dieren kiest.

Het aantal bekende Nederlanders, auteurs, journalisten en andere opiniemakers dat initiatieven op dit gebied steunt is zeer groot (zie de campagnes van Varkens in Nood).

Burgers zijn bereid meer geld te betalen als daardoor de koeien in de wei kunnen blijven.

Uitgangspunten

I De morele plicht

Overwegende dat:

- 1 de mens voor eigen nut miljarden productiedieren houdt en doodt;
- 2 de mens in hoge mate de levensomstandigheden van het productiedier bepaalt;
- 3 de mate waarin het productiedier welzijn ervaart door inlevingsvermogen en (wetenschappelijk) kennis voor de mens bij benadering kenbaar is;
- 4 de anatomie, fysiologie en elementaire emoties bij mensen en productiedieren veelal door dezelfde wetmatigheden worden beheerst;
- 5 de overeenkomsten en verschillen tussen mens en productiedier geen principiële slechtere behandeling van het productiedier rechtvaardigen dan van de mens;
- 6 de mens om bovenstaande redenen de morele plicht heeft productiedieren een fatsoenlijk leven te bezorgen.

II De stand van zaken

Overwegende dat:

- 7 deze morele plicht in de bio-industrie op grote schaal verzaakt wordt;
- 8 de bestaande wetgeving het productiedier onvoldoende beschermt;
- 9 zelfregulering door de betrokkenen in de productieketen onvoldoende bescherming biedt;
- 10 de consument veelal over onvoldoende informatie, beoordelingsvermogen of moreel besef beschikt om via zijn koopgedrag het productiedier te beschermen.

III Fundamentele rechten als uitvloeisel van de morele plicht

Overwegende dat:

- 11 fundamentele rechten het belang van productiedieren adequaat kunnen beschermen;
- 12 door globalisering deze bescherming internationale werking dient te hebben;
- 13 een internationaal, onafhankelijk gerechtshof de naleving van deze fundamentele rechten dient te garanderen;
- 14 deze verklaring de normen vastlegt die iedere (rechts)persoon ten opzichte van de productiedieren in acht dient te nemen.

Universel e Verkl aring van de Rechten van het Productiedier¹

1

rechten

1.1 Algemeen: plichten van mensen en rechten van productiedieren

Overwegende dat op de mens de plicht rust productiedieren een fatsoenlijk leven te bezorgen:

heeft ieder productiedier recht op een fatsoenlijk leven;

dient dit recht door een ieder geëerbiedigd te worden;

wordt schending van dit recht beoordeeld door een onafhankelijk hof;

welk hof bevoegd is sancties op te leggen aan overtreders.

1.2 Rechten en normen bij de behandel ing van productiedieren^{2,3}

Overwegende dat het recht op een fatsoenlijk leven gewaarborgd dient te worden door objectieve en praktische normen voor het fokken, houden, verzorgen, transporteren en doden van productiedieren:

gelden de volgende algemene normen voor het gebruik van **dierenrassen** en het **fokken**:

er dient geen gebruik te worden gemaakt van rassen of stammen die een inherent slecht welzijn kennen, mismaakt zijn of op essentiële punten gedegeneerd;

het eenzijdig fokken op productie-eigenschappen mag niet leiden tot degeneratie van het ras, mismaaktheid, ernstig verlies aan vermogens of structurele aantasting van het welzijn.

is de algemene norm voor het **houden** en **verzorgen**:

de huisvesting dient te zijn ontworpen uitgaande van de behoeften van de productiedieren;

de verzorgers dienen te beschikken over een adequate opleiding en vakmanschap en verder kennis te hebben van de behoeften en het gedrag van de desbetreffende dieren. Zij dienen hun belangen te behartigen en hen niet ruw of zonder medeleven te behandelen.

is de algemene norm voor het **transport**:

transport dient zo veel mogelijk beperkt te worden. Indien er toch wordt getransporteerd, dient het welzijn zo min mogelijk geschaad te worden.

is de algemene norm voor het **doden**:

het gehele proces van het ter dood brengen dient respectvol, zonder vermijdbare stress, pijn of lijden te gebeuren door personen die over voldoende kennis en vakmanschap beschikken om de taken humaan en doeltreffend uit te voeren.

schending van rechten

2.1 Mishandeling en misbruik

Bij mishandeling en misbruik is sprake van schending van de rechten van het productiedier.

Van **mishandeling** is sprake:

indien het leven van het productiedier gekenmerkt wordt door frequent, ingrijpend en structureel lijden en hier vrijwel geen positieve ervaringen tegenover staan;

indien sprake is van menselijke handelingen zoals het opzettelijk of door nonchalance toebrengen van pijn of letsel, of indien sprake is van ernstige verwaarlozing.

Van **misbruik** is sprake:

indien het leven van het productiedier gekenmerkt door veel negatieve ervaringen dan wel een staat van langdurige sensorische deprivatie en positieve ervaringen grotendeels ontbreken.

2.2 Medeplichtigheid

Overwegende dat iedere schakel in de agro-foodcomplex⁴ zowel verantwoordelijk is voor het eigen gedrag als voor eerdere schakels en die eerdere schakels afdoende dient te controleren;

overwegende dat ook belanghebbenden bij het agro-foodcomplex medeverantwoordelijk kunnen zijn voor schending van de rechten:

is sprake van **medeplichtigheid** aan mishandeling of misbruik indien:

betrokkenen in of bij het agro-foodcomplex direct of indirect aanzetten, meewerken of gedogen dat sprake is van mishandeling of misbruik;

sprake is van een zodanige verhullende of misleidende informatieverstrekking dat derden te goeder trouw medeplichtig worden aan mishandeling of misbruik.

De mate van verantwoordelijkheid wordt mede bepaald door de ernst en de omvang van de schending, de macht en de mogelijkheden van de betrokkene(n)⁵ om de schending te voorkomen, de kennis die ter beschikking staat of had kunnen staan en andere factoren.

2.3 Rechtsvermoedens

Overwegende dat de ten laste gelegde feiten door de aanklager bewezen dienen te worden, doch dat in een aantal gevallen het op weg ligt van de beklagde bepaalde rechtsvermoedens van schending te ontcrachten;

overwegende dat het voor derden, buiten het agro-foodcomplex, zonder toestemming van de betrokkenen vrijwel onmogelijk is controle uit te oefenen:

gelden een aantal **rechtsvermoedens van mishandeling of misbruik** van de betreffende (groep) productiedieren waaronder:

een dusdanig lage prijs dat het bedrijfseconomisch uiterst onaannemelijk is dat een acceptabel niveau van dierenwelzijn hierin verdisconteerd kan zijn;

een onnatuurlijk hoog percentage mortaliteit, invaliditeit of fysieke beschadigingen;

een onnatuurlijk hoge productie of voederconversie;

een onnatuurlijke kleur, structuur of chemische samenstelling van de producten;

inkoopeisen waarvan het aannemelijk is dat zij alleen door een massale, industriële en dieronvriendelijke productie haalbaar zijn;

het veelvuldige voorkomen van epidemieën en ziektes die van nature niet of veel minder voorkomen;

erfelijke eigenschappen waarvan het aannemelijk is dat ze door eenzijdig fokken zijn ontstaan en die het welzijn van het productiedier schaden;

gebruik van fokmethoden waarbij het welzijn en de integriteit van het dier geen of een ondergeschikte rol speelt;

huisvestingssystemen die op een breed aanvaarde wetenschappelijke welzijnsindex onder een bepaalde drempelwaarde scoren;

een van de vijf vrijheden structureel wordt overtreden;

de herkomst van het product niet bekend of onduidelijk is en adequate controle niet mogelijk is;

structureel preparaten of fysieke ingrepen op grote schaal en in ernstige mate moeten worden toegepast om het houden van de dieren mogelijk te maken.

sancties

Overwegende dat schending van de normen veroordeeld en bestraft dienen te worden, doch dat het hof slechts over een beperkte bevoegdheid beschikt:

zijn mogelijke sancties op mishandeling:

de schending wordt met naam en toenaam van alle betrokkenen openbaar gemaakt;

de producten afkomstig van de betreffende mishandelde (groep) productiedieren mogen niet meer ingekocht of verhandeld worden.

zijn de gevolgen van misbruik:

de schending wordt met naam en toenaam openbaar gemaakt;

de afnemers zijn verplicht de inkoop in de redelijkerwijs kortst mogelijke periode af te bouwen.

het internationale hof

4.1 Het hof oordeelt over de schending van de Rechten van het Productiedier

Bevoegdheid:

gezien het universele karakter van deze verklaring is het hof bevoegd te oordelen over alle zaken betreffende de rechten van productiedieren;

het hof is niet ontvankelijk als een andere adequate procedure dezelfde of meer rechtsbescherming biedt voor het dier.

4.2. Fair trial

Zowel de productiedieren als de beklaagden hebben recht op een eerlijk en openbaar proces.

4.3 Procedure:

Op vordering komt het hof bijeen.

Alvorens tot een zitting te besluiten, wordt de vordering door een commissie van het hof getoetst en wordt de aangeklaagde in de gelegenheid gesteld zich te verweren.

Zijn er voldoende aanwijzingen dat een grondrecht van het productiedier is geschonden dan wordt de zitting vastgesteld.

Op een openbare zitting worden partijen, hun getuigen en deskundigen gehoord.

Het hof laat zich bijstaan door deskundigen.

Het hof besluit schriftelijk en met redenen omkleed en met een gekwalificeerde meerderheid van tweederde. Wordt deze meerderheid niet bereikt dan wordt de aanklacht afgewezen.

4.4 Beoordeling schendingen

Het hof beslist op basis van de inhoud van deze verklaring en de belangen van het dier, eerdere uitspraken, de aangedragen feiten en omstandigheden van het geval, wetenschappelijke kennis - zoals welzijns-indexen - , maatschappelijke aanvaarde waarden en inlevingsvermogen.

Overtredingen worden mede beoordeeld aan de hand van de rechtsvermoedens.

4.5 De uitspraak

Het vonnis is met redenen omkleed.

Een aanvraag tot herziening van een vonnis kan uitsluitend worden ingediend wanneer deze is gegrond op de overweging dat een bepaald feit aan het licht is gekomen dat van beslissende invloed kan zijn, welk feit ten tijde van het uitspreken van het vonnis zowel het hof als de partij die op herziening aandringt onbekend was, mits de onbekendheid met dat feit niet te wijten was aan onachtzaamheid.

4.6 Benoeming en samenstelling van het hof

De deelnemers dienen personen te zijn van hoog maatschappelijk en zedelijk aanzien, onpartijdig en van onbesproken gedrag.

De deelnemers dienen onafhankelijke, door de wet bevoegde rechters te zijn.

Indien een aangeklaagde van mening is dat een deelnemer aan het hof niet voldoet aan de kwalificaties, kan deze het hof in overweging geven de betreffende deelnemer te vervangen.

Aan de verklaring zal een reglement worden toegevoegd waarin verdere procedurevoorschriften worden vastgelegd.

toelichting op de uitgangspunten

Overweging 1: *De mens voor eigen nut miljarden productiedieren houdt en doodt*

In de gehele wereld worden per jaar 1,2 miljard varkens geslacht en 42 miljard kippen. In de EU en toekomstige lidstaten zijn dit 1,7 miljard dieren, in Nederland ieder jaar 450 miljoen.

Overweging 2: *De mens in hoge mate de levensomstandigheden van het productiedier bepaalt*

Het is evident dat miljarden dieren in de bio-industrie vrijwel geheel zijn overgeleverd aan de menselijke wil. Fokprogramma's, KI, familielevens, huisvesting, eten, drinken, transport, dood: het dier is voor zijn welzijn volledig afhankelijk geworden van de mens.

Overweging 3: *De mate waarin het productiedier welzijn ervaart door inlevingsvermogen en (wetenschappelijke) kennis voor de mens bij benadering kenbaar is.*

Indien een mens zich inleeft in een productiedier, met gebruikmaking van een combinatie van wetenschappelijke kennis en *common sense*, kan deze een redelijk oordeel vellen over het welzijn van het dier. Meer specifiek, de mens is in staat met voldoende nauwkeurigheid voor de meeste productiedieren te bepalen of het dier (voor zichzelf) een fatsoenlijk, danwel een nutteloos of een ondraaglijk leven heeft.

Overweging 4: *De anatomie, fysiologie en elementaire emoties bij mens en productiedier veelal door dezelfde wetmatigheden beheerd worden.*

Het welzijn van mens en productiedier wordt grotendeels door dezelfde factoren bepaald. Het is zeer aannemelijk dat door overeenkomsten in anatomie, gedrag en fysiologie, gevoelens als pijn en genot bij veel productiedieren vergelijkbaar zijn met die van mensen. Het analogiebeginsel, dat aanvaard is door de Koninklijke Nederlandse Maatschappij van Diergeneeskunde⁶, stelt daarbij dat de lagere hersendelen, waar emoties en pijn gelokaliseerd zijn, zodanig vroeg in de evolutie ontwikkeld zijn dat mensen en dieren deze gemeen hebben. Ook buiten de wetenschap is het in brede kring aanvaard dat veel aspecten die het welzijn bij mensen bepalen, niet wezenlijk anders zijn dan bij dieren.

Overweging 5: *De overeenkomsten en de verschillen tussen de mens en het productiedier geen principieel slechtere behandeling van het productiedier rechtvaardigen ten opzichte van de mens.*

I Daar waar eigenschappen in het geding zijn die bij mens en productiedier vergelijkbaar zijn, dient het

productiedier niet principieel slechter behandeld te worden dan de mens (analogiebeginsel).

II Zijn eigenschappen van het productiedier gedeeltelijk gelijk aan de mens, dan geldt het analogiebeginsel alleen voor dit overeenkomstige deel. Hoe meer een productiedier op een mens lijkt, hoe meer rechten het aan het analogiebeginsel ontleent.

III Zijn bij de behandeling van het productiedier eigenschappen in het geding die niet voorkomen bij de mens dan worden deze eigenschappen op zichzelf beoordeeld.

Ad I Voor veel dieren geldt dat mishandeling tot dezelfde lichamelijke en psychische effecten kan leiden als bij mensen. De norm die geldt in het intermenselijk verkeer moet in deze gevallen ook gelden bij de behandeling van deze dieren. Hierbij dient rekening te worden gehouden met het totaal aan eigenschappen van het betreffende dier (soort, leeftijd, geslacht, individuele kenmerken). Het slaan van een kalfje leidt dan via het analogiepostulaat tot evidente schending van de norm, het slaan van een volwassen stier doet dat in mindere mate, terwijl het slaan van een mossel wordt beoordeeld aan de hand van de soortspecifieke eigenschappen van de mossel.

Ad II Mensen ondervinden extra leed indien zij onschuldig gevangen worden gehouden. Dit gevoel van onrechtvaardigheid is bij dieren waarschijnlijk niet of minder sterk ontwikkeld, waardoor de norm voor vrijheidsbeperking van dieren lager ligt.

Sommige eigenschappen komen niet voor bij mensen. Een kip legt eieren, een mens niet. Normering met betrekking tot deze eigenschappen dient te geschieden via (wetenschappelijke) kennis van het productiedier. Zo heeft bijvoorbeeld een kip die eieren moet leggen tussen andere kippen, grote stress. Indirect leiden echter ook deze soortspecifieke eigenschappen tot gelijkenissen met de mens. Kippen kunnen net als mensen niet tegen overbevolking, hebben behoefte aan privacy en zoeken bescherming en geborgenheid.

Ad III Reeds op grond van het analogiepostulaat bestaat er op veel punten geen morele rechtvaardiging voor een behandeling waarbij dieren wezenlijk slechter af zijn dan mensen. Wat betreft de soortspecifieke eigenschappen - de eigenschappen dus die verschillen met de mens - leiden de wetenschappelijke conclusies vaak tot hetzelfde oordeel.

Een en ander betekent niet dat het dier dezelfde rechten zou kunnen claimen als de mens. Het betekent wel dat voor zover het dier lijkt op de mens, de rechten van het dier zouden moeten lijken op die van de mens, d.w.z. de rechten mogen niet principieel ten nadele afwijken. Voorzover het dier niet lijkt op de mens, heeft het dier eigen rechten. De combinatie van overeenkomstige en specifieke eigenschappen genereren de rechten van het productiedier.

Overweging 6: *De mens om bovenstaande redenen de morele plicht heeft productiedieren een fatsoenlijk leven te bezorgen.*

De mens heeft een plicht dieren een fatsoenlijk leven te bezorgen c.q. een zorgplicht omdat:

mensen ten opzichte van elkaar een zorgplicht hebben en elkaars welzijn dienen te respecteren;

deze zorgplicht eerder aangenomen wordt ten opzichte van kwetsbare en afhankelijke mensen;

de mens ook bij het productiedier een zorgplicht heeft vanwege de overeenkomsten in welzijn;

deze zorgplicht des te sterker is omdat het productiedier voor zijn welzijn van de mens afhankelijk is;

de mens over voldoende kennis en middelen beschikt om de door hem gehouden productiedieren een fatsoenlijk leven te bezorgen.

Indien, zoals bij een 'lagere' diersoort, het welzijn voor de mens niet kenbaar is, dan behoort het daarnaast tot de morele plicht van de mens om, zeker bij grote aantallen gehouden dieren, verder onderzoek te doen naar de eigenschappen van deze dieren.

Overweging 7: *De morele plicht in de bio-industrie op grote schaal verzaakt wordt*

Het welzijn van het productiedier wordt in essentiële zaken aangetast. Fokprogramma's tasten het wezen van het dier aan. Dieren groeien op in een omgeving die strijdig is met hun natuur, soms 24 uur badend in het licht, soms vrijwel permanent in het donker. Fysieke ingrepen leiden tot groot lichamelijk ongemak. Eenzaamheid, overbevolking, angst, pijn of verveling, verkeerd, te weinig of juist te veel voedsel en vocht bepalen het leven. Bescherming hiertegen ontbreekt.

Overweging 8: *De bestaande wetgeving het welzijn onvoldoende beschermt.*

Hoewel bijvoorbeeld de Nederlandse dierenbeschermingswetgeving er op het oog goed uitziet,

blijkt zij in de praktijk niet of nauwelijks bescherming te bieden. Zo concludeert professor Boon dat 'alle pogingen om met de dierenbeschermingswetgeving in de hand daadwerkelijk bescherming te bieden aan dieren zijn mislukt.'⁷

Overweging 9 en 10: *Zelfregulering door de betrokkenen in de productieketen onvoldoende bescherming biedt. En: De consument veelal over onvoldoende informatie, beoordelingsvermogen of moreel besef beschikt om via zijn koopgedrag het productiedier te beschermen.*

Zelfregulering door marktpartijen is onvoldoende gebleken om adequate bescherming te bieden. Uit een rapport van het Rathenau Instituut⁸ blijkt dat geen enkel onderdeel van de productieketen zichzelf verantwoordelijk acht voor het welzijn van de dieren in de bio-industrie (*shift in responsibility*). De supermarkt wijst naar de consument, de consument naar de overheid, evenals de boer, en de overheid wijst weer terug naar de markt. Veelal wordt gezegd dat de consument niet meer wil betalen voor 'diervriendelijk' vlees - wat als dooddoener wordt gebruikt om de bio-industrie met rust te laten.

De consument wordt veelal als de belangrijkste schakel beschouwd, maar de gedachte dat de consument uiteindelijk het productaanbod bepaalt, is onjuist, hetgeen ook uit onderzoek blijkt.⁹

De supermarkten bepalen in feite de vraag bij de boeren en het aanbod (AH heeft Nederland aan de sherry geholpen) in de schappen. Men overschat de consument als men denkt dat deze in staat is bij elke aankoop zaken als dierenwelzijn, milieu, kinderarbeid en gezondheid in een rationeel en moreel proces mee te laten wegen. De consument vertrouwt veeleer op de overheid en de supermarkt en kan ook niet anders door de complexiteit van de voedselketen.¹⁰

Het is daarbij twijfelachtig of het welzijn van miljarden dieren mag worden overgelaten aan het financiële eigenbelang van de consument in plaats van aan het morele oordeel van de burger en van de maatschappij als geheel.

Overweging 11: *Fundamentele rechten het belang van het productiedier adequaat kunnen beschermen.*

Het civilisatieproces bij mensen is in gang gezet door zich te verplaatsen in de ander (compassie met de ander) en de belangen en gevoelens van die ander te erkennen. De hierdoor ontstane zelfdwang is geïnstitutionaliseerd via het recht en vormt de basis van een geciviliseerde maatschappij en de fundamentele mensenrechten.¹¹

Het proces dat tot het ontstaan van de bio-industrie heeft geleid, lijkt de omgekeerde weg te hebben afgelegd. Boeren zijn technenuten geworden die op bedrijfseconomisch verantwoorde wijze grote aantallen dieren via de computer besturen. Ze zijn de uitvoerders van een grootschalig bureaucratisch apparaat van banken, ambtenaren, slachthuizen, supermarkten en een consument op afstand, met het dier als bedrijfseconomisch object. Toenemend onvermogen en onwil zich in het dier te verplaatsen teneinde rekening te houden met diens belangen en emoties, tast de basis van de civilisatie ten opzichte van het dier aan en kan leiden tot barbaarsheid en excessen.

Fundamentele rechten zijn bij uitstek het instrument om een basale bescherming te bieden - hetgeen ook bij de mensenrechten het geval is gebleken - aangezien ze universele geldigheid hebben en tegen ieder mens kunnen worden ingeroepen.

Het productiedier verdient om een aantal redenen eerder meer dan minder rechtsbescherming dan de mens:

de mens bepaalt leven en welzijn van het productiedier. In een dergelijke afhankelijke situatie zonder zelfbeschikking vormt het recht de enige bescherming;

de emotionele afstand tussen mens en dier en de massaliteit van het houden en doden vergroten de neiging tot verwaarlozing of mishandeling;

de mens is vervreemd geraakt van het productiedier omdat de dieren in de bio-industrie onzichtbaar voor het publiek worden gehouden;

de mens is een deels irrationeel wezen dat zelfs tegen zichzelf dient te worden beschermd (verplichte autogordels, drugswetgeving);

dieren zijn niet in staat zich te organiseren of zich te beroepen op een redelijke behandeling, ze beschikken over stemrecht noch macht;

het welbevinden van mensen leidt vaak tot bedrijfseconomisch gunstige resultaten, dierenwelzijn niet; met andere woorden, dierenwelzijn kost geld;

multinationals houden wel rekening met mensenrechten, maar niet met dierenrechten.

Fundamentele rechten kunnen tegen eenieder ingeroepen worden. Gezien de neiging om de verantwoordelijkheid af te schuiven, is dit ook noodzakelijk. Alle betrokkenen in de keten, niet alleen de uitvoerders, moeten kunnen worden aangesproken.

Daarnaast kunnen fundamentele rechten niet eenvoudig terzijde worden gesteld. Dit is van belang omdat deze rechten kwetsbare wezens moeten beschermen tegen de invloed van economische belangen, globalisering en de invloed van GATT.

Overweging 12: *Door globalisering deze rechten internationale gelding dienen te hebben.*

GATT en andere internationale verdragen schrijven dwingend voor dat producenten van dieren en vlees vrij toegang dienen te hebben tot alle aangesloten markten. De meeste landen exporteren een groot deel van hun vlees (Nederland zeventig procent van het varkensvlees) zodat nationale initiatieven onvoldoende zijn om het welzijn te beschermen. Teneinde 'diervriendelijke' producenten te laten concurreren op de wereldmarkt dienen de fundamentele rechten internationale werking te hebben.

Overweging 13: *Een internationaal, onafhankelijk gerechtshof de naleving van deze fundamentele rechten dient te garanderen.*

Dit forum zou gevestigd kunnen worden in Den Haag.

Overweging 14: *Deze verklaring de normen vastlegt die iedere (rechts)persoon ten opzichte van de productiedieren in acht dient te nemen.*

De voorgaande overwegingen dienen vertaald te worden naar concrete rechtsregels (normen). Het soorteigen gedrag vormt daarbij een uitgangspunt. Het idee dat uit het gedrag van een diersoort specifieke rechten zijn af te leiden, is te vinden in de aanbevelingen van de Raad van Europa en kan bogen op brede wetenschappelijke ondersteuning. Aan het begin van elke aanbeveling zijn de karakteristieke eigenschappen opgenomen van de betreffende diersoort. Een ander uitgangspunt voor de normering is om zoveel mogelijk menselijke normen via analogie op productiedieren toe te passen. Naarmate een dier meer overeenkomsten heeft met de mens, zijn rechtsregels die de mens beschermen, eerder ook van toepassing op de betreffende diersoort.

toelichting op de universele verklaring van de rechten van het productiedier

1 rechten

1.1 Algemeen: plichten van mensen en rechten van productiedieren

De rechten in deze verklaring waarborgen een fatsoenlijk leven. Van een fatsoenlijk leven is sprake als de behoeften van het productiedier worden gerespecteerd en het leven voor het dier zélf waard is geleefd te worden.

Aangezien het productiedier geheel afhankelijk is van de mens, staat tegenover ieder recht voor het productiedier een complementaire plicht voor de mens.

Deze verklaring beperkt zich tot productiedieren. Hieruit mag niet worden afgeleid dat bijvoorbeeld proefdieren en huisdieren geen rechten hebben. Veeleer dient in navolging van de UVRP ook voor deze categorieën soortgelijke verklaringen te worden opgesteld.

1.2 Rechten en normen voor de behandeling van productiedieren

Algemeen

Uit de fundamentele rechten volgen de algemene normen voor het gebruik van rassen, fokken, houden, transporteren en doden van dieren. Voor de uitleg en interpretatie van die algemene normen wordt regelmatig aansluiting gezocht bij bestaande regelingen en verordeningen. Indien de inhoud van deze regelingen en verordeningen naar de tekst of de geest in strijd is met de algemene norm, kan dit niet leiden tot een beperking van die algemene norm.

Dierenrassen en fokken

Er dient geen gebruik te worden gemaakt van rassen of stammen die een inherent slecht welzijn kennen, mismaakt zijn of op essentiële punten gedegeneerd.

Het eenzijdig fokken op productie-eigenschappen mag niet leiden tot degeneratie van het ras, mismaaktheid, ernstig verlies aan vermogens of structurele aantasting van het welzijn.

Het gebruik van bepaalde rassen dient in ieder geval in overeenstemming te zijn met de EU-verordening 1804/1999, artikelen 3.3.1 en 3.5.1 tot en met 3.5.3. Onder andere: 'Bij de keuze van rassen of stammen moet rekening worden gehouden met het vermogen van de dieren om zich aan de plaatselijke omstandigheden aan te passen, met hun levenskracht en met hun resistentie tegen ziekten.'

Er moet in ieder geval voldaan worden aan de voorwaarde uit artikel 2 van het Protocol of Amendment to the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes (EC PAFF):

'breeding or breeding programmes, which cause or are likely to cause suffering or harm to *the animals* or their offspring shall not be practiced [...]

en artikel 23 uit de Recommendations of the Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, 21 juni 2001:

'in breeding programmes, at least as much attention shall be paid to criteria conducive to the improvement of animal welfare, including their health, as to production criteria.'

Voorbeelden van schending van de beide hiervoor genoemde normen zijn vleeskuikens die zodanig gefokt worden dat hun lichaam de groei niet aankan (doodgroeiers); varkenszeugen die zoveel biggen krijgen dat een aantal biggen niet meer gezoogd kan worden; dikbilkoeien, die eerstgeborenen alleen op de wereld kunnen brengen met behulp van een operatieve ingreep; het fokken van vleeskippen zonder ogen.

Van degeneratie is bijvoorbeeld sprake indien het (gemiddelde) productiedier niet in staat is op eigen kracht een normale levensduur te behalen; bij een hoge mortaliteit; bij vroegtijdige verouderingsverschijnselen - zoals het verminderen van de vruchtbaarheid, bij botgebreken, stramheid, slechte warmtehuishouding, hart- en ademhalingsproblemen.

Het houden van dieren

De huisvesting dient te zijn ontworpen uitgaande van de behoeften van de productiedieren. De verzorgers dienen te beschikken over een adequate opleiding en vakmanschap en verder kennis te hebben van de behoeften en het gedrag van de desbetreffende dieren. Zij dienen hun belangen te behartigen en hen niet ruw of zonder medeleven te behandelen.

De huisvesting wordt mede beoordeeld aan de hand van wetenschappelijk vastgestelde welzijnsindexen. De meest recente aanbevelingen van de Raad van Europa¹² die betrekking hebben op alle diersoorten, zijn van toepassing. Voorts gelden de aanbevelingen van de Raad van Europa die betrekking hebben op specifieke soorten,

dit voorzover deze in ruimere soortspecifieke rechten voorzien. Zie hiervoor bijlage A, *Enclosures, buildings and equipment*. Deze regels worden toegepast op alle productiedieren.

Huisvesting kan leiden tot evidente vormen van mishandeling of misbruik. Uit onderzoek bij mensen is bekend dat 24 uur (fel) licht per etmaal een vorm van marteling is. Hetzelfde geldt voor het leven en opgroeien zonder of met zeer weinig licht. De meeste dieren in de intensieve veehouderij zullen dit niet veel anders ervaren.

Overbevolking leidt tot agressie, kannibalisme, onderlinge mishandeling en onderdrukking.

Het ontbreken van afwisseling of stimulans leidt bij vrijwel alle dieren tot stress, verveling, depressies en een (zeer) laag welzijn. Stabiele sociale contacten en een sociaal netwerk zijn voor veel dieren, waaronder de mens, een fundamentele voorwaarde voor een acceptabel leven. Het vroegtijdig ontbreken van de ouder(s) kan leiden tot gedragstoornissen, eenzaamheid en angst.

Bij de extreem hoge productie van eieren, nakomelingen, melk of vlees is sprake van fysieke uitbuiting. Eenzijdig voedsel, honger, gebrek aan comfort, beperking van de vrijheid en het natuurlijk gedrag, zijn eveneens vormen van mishandeling of misbruik die structureel en in hoge mate voorkomen in de intensieve veehouderij.

Algemeen aanvaard is het stelsel van de **vijf vrijheden**. Deze vijf vrijheden, in 1965 opgesteld door het Brambell Comité en later bijgesteld door de Farm Animal Welfare Council¹³, luiden:

vrij zijn van dorst, honger en ondervoeding (door de beschikbaarheid van vers water en voer waarmee een optimale gezondheid en energie huishouding wordt gegarandeerd);

vrij zijn van fysiek en fysiologisch ongerief (door een geschikte huisvesting te bieden, inclusief een comfortabele rust- en schuilplaats);

vrij zijn van pijn, verwondingen en ziektes (door deze te voorkomen en wanneer deze toch optreden, door ze snel en adequaat te diagnosticeren en te behandelen);

vrij zijn om het normale gedrag te kunnen uitvoeren (door voldoende bewegingsvrijheid te geven, in een daartoe geschikte stalruimte, en door sociale huisvesting met soortgenoten);

vrij zijn van angst en chronische stress (door huisvesting en management die angst en stress voorkomen).

De vijf vrijheden vormen een inmiddels breed gedragen minimum van normen.

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat het welzijn van gehouden dieren sterk beïnvloed wordt door de verzorgers. Veelal ontbreekt het de verzorgers echter aan opleiding, kennis of interesse in de dieren en staat de bedrijfseconomische kennis op de voorgrond. De voederconversie en andere statistische gegevens bepalen de verzorging en men is niet geïnteresseerd in de dieren zelf, noch in algemene zin, noch in het individu. Men werkt volgens het motto 'als een dier goed produceert, zal er weinig mis zijn.'

Wat betreft de eisen die aan verzorging gesteld kunnen worden, dient in ieder geval voldaan te worden aan de op de aanbevelingen van de Raad van Europa (Rc) gebaseerde eisen, voorzover in bijlage B overgenomen (*Stockmanship and inspection/Management*).

Transport:

Transport dient zo veel mogelijk beperkt te worden. Indien er toch wordt getransporteerd, dient het welzijn zo min mogelijk geschaad te worden.

Veel soorten productiedieren zijn door hun bouw ongeschikt om vervoerd te worden. Ook zijn ze mentaal niet in staat het vervoer te verwerken of te relativiseren. Door slecht comfort, overvolle ruimten, onstabiele groepen, het ontbreken van hiërarchie en de plotselinge overgang van een stimulusarme omgeving naar een overdaad aan stimuli, kan in korte tijd mentale overbelasting en fysiek leed optreden.

De minimeisen die aan transport gesteld worden zijn:

het vervoer van de dieren dient zodanig te gebeuren dat stress bij de dieren zo veel mogelijk wordt beperkt. De dieren moeten behoedzaam worden in en uitgeladen en zonder dat er wordt gebruikgemaakt van enig elektrisch dwangmiddel;¹⁴

de vervoerder vervoert de dieren niet en doet de dieren niet vervoeren onder zodanige omstandigheden dat zij worden blootgesteld aan letsel of onnodig lijden.¹⁵

Het rapport van de SCAHAW is de leidraad voor transport, met dien verstande dat - behoudens voor fokvee - transporten langer dan acht uur niet zijn toegestaan, en dat slachtvee in beginsel naar het dichtstbijzijnde abattoir dient te worden vervoerd.¹⁶

Indien door ongerief en ontbering sprake is van mishandeling, zou het transport niet plaats mogen vinden.

Doden:

Het gehele proces van het ter dood brengen dient respectvol, zonder vermijdbare stress, pijn of lijden te gebeuren door personen die over voldoende kennis en vakmanschap beschikken om de taken humaan en doeltreffend uit te voeren.

De UVRP beschrijft de voorwaarden die gesteld worden aan het houden en doden van productiedieren, maar geeft geen oordeel over de vraag of mensen - uit eigenbelang - dieren mogen doden zonder daarbij aanspraak te kunnen maken op het recht van zelfverdediging.

Als uitgangspunt geldt wel dat de hoeveelheid te houden en te doden dieren zo veel mogelijk beperkt dient te worden. Dit geldt des te sterker als daar geen noodzakelijk of belangrijk eigenbelang voor de mens tegenover staat. Daarbij dienen waar mogelijk dierlijke grondstoffen of producten te vervangen te worden door niet-dierlijke alternatieven.

Uitsluitend in zeer bijzondere voor de mens of dier gezondheids- of levensbedreigende omstandigheden mag worden overgegaan tot massaslachting. De slachting moet te allen tijde proportioneel zijn ten aanzien van het gevaar. Indien een alternatieve, minder ingrijpende methode gehanteerd kan worden om het gevaar af te wenden is slachting verboden.

Indien de dierlijke producten geschikt zijn voor menselijke consumptie en er desalniettemin besloten wordt tot massaslachting over te gaan, hebben de betrokkenen de plicht dit vlees op de gebruikelijke manier op de markt te brengen, teneinde het leven van het dier (enige) zin te geven en aan het gestelde in de tweede alinea te voldoen.

In alle gevallen dienen de belangen van de dieren zelf en van de dieren in het algemeen meegewogen te worden en mogen economische belangen niet de doorslag geven, evenmin als export- of imago belangen of religieuze overtuiging.

2

schending van rechten

2.1 Mishandeling en misbruik

Het hof classificeert een schending van een norm als mishandeling of misbruik of medeplichtigheid hieraan.

Er is onder andere sprake van mishandeling indien:

niet of nauwelijks rekening wordt gehouden met de belangen van de dieren zelf;

bij de aanwezigheid van frequent, ingrijpend en structureel¹⁷ lijden en het (vrijwel) geheel ontbreken van positieve ervaringen. In de wetenschap veelal aangeduid met 'very poor welfare' of 'very low welfare status';

een hoge mortaliteit;

bij bewust en onnodig of disproportioneel geweld of letsel.

bij een score van 1 t/m 3 op een schaal van 1 t/m 10 van een welzijnsindex¹⁸

in situaties waarin sprake is van paniek, radeloosheid, grote angst of volstrekte hulpeloosheid of die het aanpassingsvermogen volstrekt te boven gaan.

Er is sprake van misbruik:

indien economische belangen (meestal) prevaleren boven de belangen van het dier;

bij de aanwezigheid van sporadisch lijden, van structureel ongemak en weinig positieve ervaringen. In de wetenschap veelal aangeduid met 'poor welfare' of 'low welfare status';

een verhoogde mortaliteit;

bij ingrepen, zoals het zonder verdoving knippen van varkensstaarten of het ontsnavelen van legkippen om bijvoorbeeld gedragstoornissen of gestoord gedrag te voorkomen;

een score van 3 tot en met 5 op een welzijnsindex met een schaal van 1 tot en met 10.

Weging

Een methode om het welzijn van een productiedier te bepalen, bestaat eruit om te kijken naar het hele leven van het dier. Is dat leven de moeite waard, of is het vanaf het begin één grote treurnis? Sommige gebeurtenissen, zoals het vroegtijdig onverdoofd castreren of weghalen bij de moeder, bepalen het gedrag en het welzijn van het dier gedurende het gehele leven. Het transport naar het slachthuis, hoe ingrijpend ook, speelt voor welzijn in het algemeen een minder belangrijke rol dan het transport op jonge leeftijd naar een ver buitenland. Varkens die in groepen in stro leven, maar letterlijk gebukt gaan onder hun eigen gewicht en kunstmatig gefokte afwijkingen, kennen alleen de schijn van een goed welzijn. Een leven

waarbij honger of dorst altijd aanwezig zijn, is waarde-loos ook al zijn de verdere omstandigheden goed.

Voor een oordeel over het welzijn dienen derhalve de belangrijkste attributen gewaardeerd en gewogen te worden. Daarbij zijn dierenwelzijnsindexen belangrijk omdat ze dit voor huisvestingssystemen al bepalen. De waardering en onderlinge weging van het gebruikte ras, de levensomstandigheden, het transport en het doden bepalen het welzijn als geheel.

2.2 Medeplichtigheid

Er is sprake van **medeplichtigheid** aan mishandeling of misbruik indien:

betrokkenen in of bij het agro-foodcomplex direct of indirect aanzetten, meewerken of gedogen dat sprake is van mishandeling of misbruik;

sprake is van een zodanige verhullende of misleidende informatieverstrekking dat derden te goeder trouw medeplichtig worden aan mishandeling of misbruik.

De mate van medeplichtigheid wordt mede bepaald door de ernst en de omvang van de schending, de macht en de mogelijkheden van de betrokkene(nom de schending te voorkomen en de kennis die ter beschikking staat of had kunnen staan.

Ingevolge de SA 8000 richtlijn¹⁹, welke alhier van overeenkomstige toepassing is (zie Bijlage C), dienen de latere schakels in de (vlees)**productieketen**, goed op de hoogte te zijn van hetgeen zich in de voorafgaande ketens afspeelt. Met name de supermarkten hebben economisch de macht en de middelen om inspectie bij o.a. de producent af te dwingen, hetzij door dit zelf te doen, hetzij door dit op te dragen aan eerdere ketens als slachters en importeurs. De supermarkt is de spil die vraag en het aanbod van vleesproducten reguleert en heeft gezien haar macht en omvang verreweg de zwaarste verantwoordelijkheid in de keten. Dit is overigens conform de claims van supermarkten. Zij verzekeren de consument regelmatig dat zij goed op de hoogte zijn van de wijze waarop de door hen aangeboden producten tot stand zijn gekomen.

De verantwoordelijkheid in de keten neemt toe indien - niet alleen passief schendingen worden toegestaan van de betreffende producenten af te nemen - maar inkoop-eisen, waaronder zeer lage prijzen, de producenten er de facto toe dwingen de normen te overtreden.

Hetgeen voor supermarkten geldt, geldt mutatis mutandis voor **slachterijen**. Deze zijn medeverantwoordelijk voor het gedrag van producenten en transporteurs.

Is sprake van mishandeling dan dient de productie of inkoop direct gestaakt te worden. Hiervoor geldt geen enkele rechtvaardiging of verzachtende omstandigheid. Het vormt een inbreuk of medeplichtigheid aan een inbreuk van een fundamenteel recht.

Is sprake van misbruik dan dienen productie en inkoop afgebouwd te worden. Bij misbruik kunnen verzachtende omstandigheden gelden zoals marktprijzen die de producent of de tussenhandelaar de facto tot (medeplichtigheid aan) misbruik dwingen. In een dergelijk geval zijn betrokkenen verplicht alles in het werk te stellen het misbruik op zo kort mogelijke termijn terug te dringen. Indien men de macht of de middelen mist zelf dit misbruik te voorkomen, dient men derden op de hoogte te stellen zodat op indirecte wijze een einde kan komen aan het misbruik.

Ook derden die geen onderdeel uitmaken van de agro-foodketen kunnen medeplichtig zijn aan het schenden van de normen.

Producenten van **veehouderijsystemen** die zo zijn ontworpen dat de producent niet of nauwelijks aan de normen kan voldoen, zijn, evenals anderen die in deze goederen handelen of deze promoten, medeverantwoordelijk voor hetgeen met deze systemen wordt aangericht.

Wetenschappelijke onderzoekers, die willens en wetens, bijvoorbeeld vanwege sponsoring door de intensieve veehouderij, **verhullende of onjuiste gegevens** verstrekken, zijn medeverantwoordelijk. Hetzelfde geldt voor **reclamebureaus** die de consument willens en wetens op het verkeerde been willen zetten.

Wetenschappers en fokkers die rassen zodanig aanpassen dat er bijvoorbeeld welzijnsproblemen ontstaan, zijn medeverantwoordelijk indien deze rassen in de praktijk door producenten worden gebruikt.

De verantwoordelijkheid neemt toe, naarmate de schending grootschaliger, intenser of frequenter is, met de mate waarin men bekend was met dit leed of had kunnen zijn, de mate waarin men anderen erin betrokken heeft, de mate waarin men passief of actief en/of direct of indirect betrokken was bij de schending, enzovoort.

De **consument** is verantwoordelijk voor zijn aankoopgedrag. Deze verantwoordelijkheid neemt toe als hij goed is voorgelicht over de omstandigheden waaronder de door hem aangekochte producten tot stand zijn gekomen. Als burger is hij bovendien medeverantwoordelijk voor het overheidsbeleid.

Een toegenomen verantwoordelijkheid bij de consument betekent uiteraard niet dat de supermarkt minder

verantwoordelijk zou zijn. Zoals hierboven al benadrukt, heeft iedere keten zijn eigen verantwoordelijkheid. Het gaat om fundamentele rechten, fatsoennormen die zo elementair zijn, dat ze altijd en tegen een ieder inroepbaar zijn, ook al zou een ander ook schuld hebben. Goede voorlichting aan de consument vermindert wel de medeplichtigheid tot schending van de normen door derden die te goeder trouw zijn

De **overheid** is op verschillende manieren betrokken bij de handhaving van de normen van deze verklaring.

Direct als:

- 1 controleur en handhaver van bestaande wetgeving;
- 2 wetgever.

Indirect als:

- 3 afnemer van producten voor bijvoorbeeld het eigen personeel. Hierbij geldt tevens een voorbeeldfunctie. Voorts heeft de overheid voldoende macht en middelen om de herkomst van de vleesproducten te bepalen en voldoende inkoopmogelijkheden om geschikte leveranciers uit te zoeken.
- 4 opdracht- en subsidiegever van wetenschappelijk onderzoek en innovatietrajecten;
- 5 aanjager van de export van vleesproducten en productiesystemen.

Aangezien deze UVRP fundamentele rechten betreft, rechten die tegen een ieder in te roepen zijn en die basale fatsoensnormen betreffen, is voor handelingen van de overheid niet alleen de overheid zelf aansprakelijk, of het betreffende bestuursorgaan, maar ook de natuurlijke personen, bijvoorbeeld ambtenaren of politici, die persoonlijk hebben bijgedragen aan de schending.

Niet alleen verzuimen overheden adequate wetgeving te maken, ook wordt verzuimd de al zeer beperkte wetgeving te controleren, niet zelden vanwege economische belangen.

In het geval van punt 3 ligt het volledig in de macht van de overheid en de bestuursorganen zelf om het inkoopbeleid aan te passen. Alhier gelden nauwelijks verzachtende omstandigheden.

In het geval van punt 4, wetenschappelijk onderzoek en innovatietrajecten, speelt de overheid een essentiële rol wat betreft de toekomst van de intensieve veehouderij. Onderzoek waarin het belang van het dier geen rol speelt, is strijdig met de UVRP.

In het geval van punt 5 is te wijzen op de rol van de Nederlandse overheid bij de export van systemen voor de intensieve veehouderij naar China. De bedenkelijke reputatie van China op het gebied van mensen- en

dierenrechten en rechten in het algemeen samen met deze zeer dieronvriendelijke systemen is een garantie voor dierenmishandeling op grote schaal.

2.3 Rechtsvermoedens

Door hun plaats in de keten en omdat ze over de machtsmiddelen beschikken, is het de verantwoordelijkheid van de afnemers de leveranciers te controleren. Wordt niet voldaan aan de normen of is controle niet mogelijk dan dienen deze leveranciers buitengesloten te worden. In beginsel wordt hierbij uitgegaan van de goeder trouw van de afnemer. Stelt deze - met redenen omkleed - dat voldaan wordt aan alle eisen, dan wordt dit - behoudens tegenbewijs - voor waar aangenomen.

De verantwoordelijkheid voor de controle ligt derhalve bij de afnemer. De afnemer kan er evenwel belang bij hebben deze controle te verwaarlozen of de uitkomsten daarvan te manipuleren of geheim te houden. Daarom is in een aantal gevallen de bewijslast voor de afnemer verzwaard. Bij bepaalde rechtsvermoedens dient de afnemer deze te weerleggen en daadwerkelijk en overtuigend het bewijs te leveren dat voldaan werd aan alle eisen.

Een voorbeeld van een rechtsvermoeden is de kleur van kalfsvlees. Wit vlees wijst op ijzergebrek, hetgeen wijst op zeer eenzijdige voeding en ernstig lijden van het kalf. De afnemer, meestal de supermarkt, zal dit vermoeden dienen te weerleggen.

Indien een supermarkt drie kippen voor 5 euro verkoopt en dit bedrijfseconomisch alleen haalbaar is bij ernstige schending van het welzijn van de dieren, dient de afnemer, bijvoorbeeld via een gespecificeerde tegenberekening, dit rechtsvermoeden te weerleggen.

Het is wetenschappelijk niet altijd duidelijk of de drempel van misbruik of mishandeling wordt overschreden, of wat in concreto de gevolgen zijn van een bepaalde score op een welzijnsindex.

Indien de vijf vrijheden structureel overtreden worden, is - behoudens tegenbewijs - sprake van mishandeling of misbruik.

Er bestaan verschillende welzijnsindexen voor huisvestingssystemen, bijvoorbeeld de Tiergerechtigheidsindex²⁰, die van de Dierenbescherming en van ID-Lelystad. Het verbinden van conclusies aan bepaalde scores op deze indexen is nog voorwerp van onderzoek. Wel kan bij bepaalde evidente scores er een rechtsvermoeden zijn van misbruik of mishandeling.

In de toekomst kan, met behulp van deskundigen, jurisprudentie bij het hof tot stand komen om normen uit de welzijnsindexen te distilleren. Deze normen gelden dan als rechtsvermoedens.

sancties

De sancties beogen de afname van producten afkomstig van mishandelde productiedieren uit de handel te nemen en bij misbruik de handel binnen een bepaalde periode te verbieden. Hierbij wordt nadrukkelijk aangesloten bij de afnemers, eerder dan bij de producenten. Daar zijn drie belangrijke redenen voor:

Indien een afnemer bepaalde eisen aan dierenwelzijn stelt en deze eisen ook controleert, zullen de producenten moeten volgen (het Tesco model).

Concurrentievervalsing door bijvoorbeeld goedkope buitenlandse import, een extra bedrijfseconomisch risico voor de diervriendelijke veehouderij, wordt voorkomen. Voorlopers op dit gebied kunnen daardoor naar verwachting een acceptabele prijs verwachten.

De afnemers, lees de supermarkten, dragen ook verantwoordelijkheid voor de consument. Uit veel onderzoek is gebleken dat de consument ervan uitgaat dat de supermarkten de producten controleert en men gaat ervan uit dat het wel goed zit.

In geval van mishandeling zal het openbare vonnis luiden:

het verbod op handel, aan- en verkoop totdat aantoonbaar sprake is van verbetering;

de openbaarmaking van de schending;

het verbod op reclame;

In geval van mishandeling zal het openbare vonnis luiden:

de openbaarmaking van de schending;

het verbod op reclame;

het binnen een redelijke tijd verminderen van de handel in door misbruik verkregen producten tot nul.

het internationale hof

4.1 Het hof oordeelt over de schending van de Rechten van het Productiedier

Het hof tracht in een leemte te voorzien die nu bestaat doordat in de praktijk nauwelijks mogelijkheden bestaan om op te komen voor de rechten van het productiedier. De procedure die voor het hof kan worden gevoerd, voorziet in hoge mate in dezelfde procesrechtelijke waarborgen die bij een gewone procedure gelden.

In aangepaste vorm is voor de aangeklaagde en eiser artikel 6 EVRM (fair trial) ²¹ zoals hieronder weergegeven van toepassing:

4.2 Fair Trial

Recht op een eerlijk proces.

1. Bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde vervolging heeft een ieder recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht. De uitspraak moet in het openbaar worden gewezen maar de toegang tot de rechtszaak kan aan de pers en het publiek worden ontzegd, gedurende de gehele terechtzitting of een deel daarvan, in het belang van de goede zeden, van de openbare orde of nationale

veiligheid in een democratische samenleving, wanneer de belangen van minderjarigen of de bescherming van het privé leven van procespartijen dit eisen of, in die mate als door de rechter onder bijzondere omstandigheden strikt noodzakelijk wordt geoordeeld, wanneer de openbaarheid de belangen van een behoorlijke rechtspleging zou schaden.

2. Een ieder tegen wie een vervolging is ingesteld, wordt voor onschuldig gehouden totdat zijn schuld in rechte is komen vast te staan.
3. Een ieder tegen wie een vervolging is ingesteld, heeft in het bijzonder de volgende rechten:

(a) onverwijld, in een taal die hij verstaat en in bijzonderheden, op de hoogte te worden gesteld van de aard en de reden van de tegen hem ingebrachte beschuldiging;

(b) te beschikken over de tijd en faciliteiten die nodig zijn voor de voorbereiding van zijn verdediging;

(c) zich zelf te verdedigen of daarbij de bijstand te hebben van een raadsman naar eigen keuze of, indien hij niet over voldoende middelen beschikt om een raadsman te bekostigen, kosteloos door een toegevoegd advocaat te kunnen worden bijgestaan, indien de belangen van een behoorlijke rechtspleging dit eisen;

(d) de getuigen à charge te ondervragen of te doen ondervragen en het oproepen en de ondervraging van getuigen à décharge te doen geschieden onder dezelfde voorwaarden als het geval is met de getuigen à charge.

4.3 De procedure

Een speciale commissie van het hof beoordeelt de vordering en de haar ter beschikking gestelde informatie. De commissie stelt een zitting vast indien er voldoende aanwijzingen zijn dat een grondrecht van een productiedier is geschonden. Voor de verdere werkwijze van het hof en nadere procedurevoorschriften wordt een reglement vastgesteld. De procedure is zoveel mogelijk in overeenstemming met de procedurevoorschriften van artikel 39 en verder van het Statuut Internationaal Gerechtshof (IGH) en artikel 6 EVRM (fair trial). Algemene principes van (straf) procesrecht zoals vervat in de artikelen 65 (bekennende verdachte), 66 (onschuldigheidsbeginsel), 67, (horen en onderzoek) 69 (bewijs vergaring), 70 (vals bewijs) van het Statuut van het Internationaal Strafhof (ICC). Aan het vonnis worden de eisen gesteld zoals neergelegd in artikel 51, Statuut IGH. Het hof wijst recht op basis van deze verklaring (en toekomstige nadere uitwerking daarvan) en - voorzover voor de interpretatie van de rechten van belang - op basis van de opgenomen verwijzingen. Andere verklaringen betreffende de dierenrechten of regelgeving die niet genoemd zijn, kunnen voor de interpretatie van belang zijn, met dien verstande dat het hof zich primair richt op de uitleg van de rechten zoals in deze verklaring zijn opgenomen.

Verklaring van de gebruikte afkortingen:

EC PAFP: European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, Strasbourg 10 III 1976

EVRM: Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade

ICC: Internationaal Strafhof

IGH: Internationaal Gerechtshof

Rc: Recommendations of the Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes.

4.5 De uitspraak

Overeenkomstig artikel 62 van het statuut van het Internationaal Gerechtshof bestaat de mogelijkheid de zaak opnieuw aanhangig te maken indien naderhand, essentiële informatie die ten tijde van de zitting niet bekend was of redelijkerwijs bekend had kunnen zijn, bekend wordt.

4.6 Benoeming en samenstelling van het hof

Voor de benoeming van de rechters en verdere werkwijze van het hof wordt een nader reglement vastgesteld. Het reglement is zoveel mogelijk in overeenstemming met de internationaal aanvaarde eisen gesteld aan de onafhankelijkheid van de rechter; hoog zedelijk gehalte (artikel 21 EVRM), kennis en verschoning (artikel 41 ICC, artikel 21 EVRM); onverenigbare functies (art 40 ICC, art EVRM).

SA 8000: Social Accountability International

SCAHAW: Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare

TGI: Tiergerechtsheitsindex (Gesellschaft für Onkologische Tierhaltung, Sundrum et. al)

UVRP: Universele Verklaring van de Rechten van het Productiedier

WSPA: World Society for the Protection of Animals

bijlagen

BIJLAGE A:

Onderstaande artikelen zijn overgenomen uit de Recommendations of the Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes betreffende kalkoenen d.d. 21 juni 2001. De artikelen zijn omgenummerd en zodanig aangepast dat zij op alle productiedieren van toepassing zijn.

enclosures, buildings and equipment

Article 1

1. Professional advice on health and welfare aspects should be sought when a new enclosure or accommodation for animals is planned or when an existing enclosure or accommodation is modified.
2. New methods of husbandry and new design of equipment or accommodation for animals should be comprehensively and objectively tested from the point of view of welfare, including health, and not be put into commercial use unless found to be satisfactory in accordance with a procedure laid down by the competent authority. All new husbandry systems shall at least have a sufficient score on a welfare index.

Article 2

1. The design, construction and maintenance of enclosures, buildings and equipment for animals shall be such that they:
 - allow the fulfilment of essential biological needs of animals, including the maintenance of good health;
 - avoid barren environments;
 - do not cause traumatic injuries to animals;
 - limit the risk of disease and disorders manifested by behavioural changes;
 - allow, without difficulty, a thorough inspection and facilitate the management of the animals;
 - allow for easy maintenance of good conditions of hygiene and air quality and ensure thermal comfort for the animals at all ages, in particular during hot periods to avoid heat stress;
 - provide protection from predators and from adverse weather conditions;
 - avoid sharp corners, projections and materials which may be harmful to the animals;
 - allow the prevention and treatment of infestations of internal and external parasites.

2. An appropriate number of hospital pens shall be available. The stocking density shall be low.
3. The animals shall be provided with adequate facilities to allow the expression of the various behaviours described under 'Biological characteristics'. In particular, materials and means - e.g. straw bales, perching places - shall be provided which promote activity and exploratory behaviour, reduce injurious behaviour and allow the animals to escape from aggressors. In due time a description of the specific biological characteristics shall be added to this declaration of the fundamental rights of production animals.

Article 3

1. Where animals are housed, floors shall be of a suitable design and material and not cause discomfort, distress or injury to animals. The floor shall have an area sufficient to enable all animals to rest simultaneously and be covered with an appropriate bedding material. Perforated floors shall not be allowed but drains are allowed close to drinking facilities.
2. In the case of animals kept for breeding, an adequate number of nesting facilities of a suitable design and which protect animals on nests from the entry of other animals shall be available.
3. Animals shall not be kept in cages.

BIJLAGE B:

Onderstaande artikelen zijn overgenomen uit de Recommendations of the Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes betreffende kalkoenen d.d. 21 juni 2001. De artikelen zijn omgenummerd en zodanig aangepast dat zij op alle productiedieren van toepassing zijn.

stockmanship and inspection

Article 1

1. Any person who owns production animals, or for the time being has production animals under his or her control (hereafter referred to as 'the stockman'), and every person engaged in the keeping of production animals shall, according to their responsibilities, ensure that every reasonable step is taken to safeguard the welfare, including the health, of all animals.
2. A substantial period of training appropriate to their responsibilities, including practical experience, as well as continued training are considered essential for those engaged in the keeping of production animals.
3. A system should be considered, whereby a certificate of competence, approved by the competent authorities, can be issued at least to the stockman.
4. All persons (staff and stockman) shall be trained to act and respond in cases of emergency to safeguard, as far as possible, the welfare of the production animals.
5. The animals shall be cared for by a sufficient number of persons with adequate knowledge of production animals and of the husbandry system in use to be able to:
 - (a) recognise whether or not the animals are in good health;
 - (b) recognise whether the animals can stand and move normally;
 - (c) understand the significance of behavioural changes;
 - (d) appreciate the suitability of the total environment for the animals' welfare, including their health.
6. Production animals shall be caught and handled in a careful manner and only by competent trained staff, working under the direct supervision of the stockman and in accordance with Article 13.

Article 2

1. In order to develop a positive relationship between man and animal, there shall be frequent, quiet but close approach so that the animals are not unduly frightened.
2. Young animals shall be given appropriate experience of

management practices (e.g. particular feeding and watering systems) and environmental conditions (e.g. natural light, litter) to enable them to adapt to the husbandry systems which they will encounter later in life.

Article 3

Production animals bred for farming purposes shall not be used to achieve any other goal, including public spectacles or demonstrations, if such use is likely to be detrimental to their welfare, including their health.

Article 4

1. The group or flock of production animals shall be thoroughly inspected at least twice a day, preferably more frequently, to gain a good indication of group health and physical condition. Animals in hospital pens must be inspected more frequently. A source of light strong enough for each animal to be seen clearly shall be available for the purpose of this inspection. Such inspections shall be made independently of any checks of automatic surveillance equipment.
2. For the thorough overall inspection of the group or flock of animals, special attention shall be paid to vocalisation, movements, respiration, bodily condition such as the condition of eyes, skin, tail, beak, plumage, legs, feet and claws; attention shall also be paid to the existence of any injuries, the presence of external parasites, to the condition of droppings, to feed and water consumption, to growth, to pregnancy and to egg production. Furthermore, in order to recognise leg problems, the animals shall be encouraged to walk. Individual examination shall be made of those animals for which the overall inspection indicates this to be necessary.
3. Mortality, culling and, if possible, morbidity levels shall be closely monitored and post-mortem examinations shall be carried out as necessary. Records shall be kept of all these results.

Article 5

1. At the inspection it must be kept in mind that the healthy animal has sounds and activity appropriate to its age, breed or type, clear bright eyes, good posture, clean healthy skin, good hair condition, or good plumage, well formed legs, claws, snood, shanks, feet et cetera, vigorous movements if unduly disturbed, normal walking and active feeding and drinking behaviour.
2. If the animals are apparently not in good health, have difficulty in walking, are injured or showing signs of abnormal or stereotype behaviour such as tail biting, feather-pecking, excessive aggression or cannibalism,

the stockman must take immediate steps to establish the cause and take remedial action. If the action taken by the stockman is not effective, a veterinarian must be consulted and, if necessary, expert advice must be sought on other technical factors involved. If the cause is traced to an environmental factor within the production unit which it is not essential to remedy immediately this shall be corrected when the accommodation is emptied and before the next batch of production animals is put in.

3. All units should have a written veterinary health management plan.

management

Article 6

1. When considering the establishment or replacement of a group or flock, the choice of the strain of animal shall be made with the aim of reducing welfare problems.
2. Injurious biting or pecking between animals may be a significant problem in production animals. Factors which could be used to help preventing or at least minimising this, include: choice of strain, quality of light, including supplementary ultra-violet light, visual barriers such as compacted straw bales and other environmental enrichment.
3. The space allowance for animals shall be set taking account of their age, sex, live weight, health and needs to move around freely and to perform normal social behaviour.

The size of the group shall be such that it does not lead to decrease of welfare, behavioural or other disorders or injuries.

4. Adequate litter shall be provided and maintained in a dry, friable state in order to help the animals to keep themselves clean, to enrich the environment, to reduce abnormal behaviour, and to reduce health problems, in particular foot, leg and breast lesions.

Article 7

1. The accommodation shall be kept so that the ambient temperature, the air velocity, the relative humidity, the dust level and other atmospheric conditions do not adversely affect the welfare, especially the health, of the animals. The stocking density of groups shall, when they are set up, take account of ventilation capacities of the buildings in order to maintain adequate temperatures to prevent heat stress, in particular during hot weather. Moreover, appropriate measures, such as cooling of buildings, shall be taken when the weather is exceptionally hot.

-
-
2. The ventilation system, and facilities for storing and handling litter and manure shall be designed, maintained and managed to prevent the exposure of animals to adverse levels of gases such as ammonia, hydrogen sulphide, carbon dioxide or carbon monoxide in concentrations which cause discomfort to the animals or which are detrimental to their health.

3. Where the welfare, including the health, of the animals depend on automatic or other mechanical systems of ventilation, an effective alarm system shall be installed and arrangements shall be made to ensure continued adequate ventilation in the event of power equipment failure.

4. On each farm, the list of measures to be taken in case of emergency, including an evacuation plan for the animals, shall be established, appropriate to the husbandry system used. This list shall be clearly visible. Where buildings need to be locked, arrangements shall be made to allow rapid entry in case of emergency.

5. Under free range conditions a freely accessible shelter must be provided to protect animals from adverse weather conditions. The shelter shall be large enough to contain all animals at the same time and its floor shall be kept dry.

6. In free range systems, where there is a risk of land becoming contaminated with organisms which could prejudice the health of the animals, this risk shall be minimised, for example by using enclosed range areas in rotation.

7. If production animals are to be driven from one place to another this shall be done quietly and slowly.

Article 8

As far as practicable, the sound level shall be minimised and constant or sudden noise shall be avoided. Ventilation fans, feeding machinery or other equipment shall be constructed, placed, operated and maintained in such a way that they cause the least possible noise, both directly inside the accommodation and indirectly through the structure of the accommodation itself.

Article 9

1. All buildings shall have light levels sufficient to allow all animals to see one another and be seen clearly, to investigate their surroundings visually and to show normal levels of activity. Natural light shall be provided.

The lighting regime shall be such as to prevent health

and behavioural problems. Therefore it shall follow a 24-hour cycle and include uninterrupted dark and light periods, as a guideline 8 hours, but no less than 6 hours.

3. To avoid injury to the animals, twilight periods should be provided in the dimming and raising of light.

Article 10

1. All production animals shall have appropriate access to adequate, nutritious, balanced and hygienic feed each day and to adequate supplies of fresh water of good quality at all times. In the case of animals, which have difficulty in feeding or drinking, appropriate measures shall be taken in accordance with Article 5, Paragraph 2.
2. Sudden substantial changes in the type or quality of feed and feeding procedures should be avoided except in case of emergency. Methods of feeding and feed additives, which cause injury or distress to the animals, shall not be permitted.
3. The provisions of Paragraph 2 shall not apply in the case of therapeutic or prophylactic treatment administered on the instruction of a veterinarian.
4. No substance other than those given for therapeutic or prophylactic purposes shall be administered to an animal unless it has been demonstrated by scientific knowledge or established experience that the effect of the substance is not detrimental to the welfare, including the health, of the animals.
5. The routine use of drugs as part of a management system to compensate for poor hygienic conditions or management practices or to mask signs of poor welfare, such as pain or distress, shall not be allowed.

Article 11

1. All automatic or other mechanical equipment upon which animals depend for their welfare to be good must be thoroughly checked at least once daily. Where defects are discovered these must be rectified immediately, or, if this is impracticable, other appropriate steps taken to safeguard the welfare of the animals until the defect can be rectified.
2. Records should be made of the stocking density, feed and water consumption, daily maximum and minimum temperatures, equipment, alarm and fire extinguisher checks and of any other maintenance carried out.

Article 12

If artificial insemination is undertaken, it shall be carried out with particular care and only by competent, trained staff, who shall use only those production animals, which are in good physical condition.

Article 13

1. Before de-populating enclosures or houses, potentially injurious fixtures and fittings must be removed. Particular care shall be taken when moving animals within or from an enclosure or house to ensure that no animal is injured by the equipment or the handling process. Where possible, handling shall be reduced to a minimum.
2. Care must be taken in catching animals in order to avoid panic and subsequent injury to and smothering of the animals.
3. When production animals are caught or carried, vigorous struggling may occur and care shall be taken to avoid heads or other body parts hitting solid objects particularly when they are passed through the openings of containers which should always be large enough for the animals to be put into them without causing injury or unnecessary stress. Only transport containers with large openings shall be used.

When production animals are carried, they shall be carried individually, using techniques appropriate to the size and weight of the animals.

4. The containers shall not be overstocked and must be well ventilated. During the time the animals are held in the containers, they shall be protected from bad weather and excessively hot or cold conditions.

Article 14

1. Those parts of the accommodation with which production animals come into contact shall be thoroughly cleaned and disinfected, every time the accommodation has been emptied and before new animals are brought in. Accommodation, enclosures, and all equipment, including facilities for providing water, shall be kept satisfactorily clean as long as animals are present.
2. Any dead animal must be removed promptly from the group or flock.

Article 15

When there is a risk of attack by predators, measures shall be taken to minimise the risk in accordance with domestic law and other legal instruments for the protection of animals or for the conservation of threatened species.

BIJLAGE C:

Onderstaande artikelen zijn overgenomen uit de Social Accountability 8000 (SA8000) code of conduct, Section 9. De artikelen zijn omgenummerd en zodanig aangepast dat zij van toepassing zijn op dierenwelzijn en de UVRP.

Management Systems

- 1 Top management shall define the company's policy for animal welfare to ensure that it:
 - a) includes a commitment to conform to all requirements of this declaration of animal rights; includes a commitment to continual improvement;
 - b) is effectively documented, implemented, maintained, communicated and is accessible in a comprehensible form to all personnel, including, directors, executives, management, supervisors, and staff, whether directly employed, contracted or otherwise representing the company;
 - c) is publicly available.

Management Review

- 2 Top management shall periodically review the adequacy, suitability, and continuing effectiveness of the company's policy, procedures and performance results vis-à-vis the requirements of this declaration of animal rights and other requirements to which the company subscribes. System amendments and improvements shall be implemented where appropriate.

Company Representatives

- 3 The company shall appoint a senior management representative who, irrespective of other responsibilities, shall ensure that the requirements of this declaration are met.

Planning and Implementation

- 4 The company shall ensure that the requirements of this declaration are understood and implemented at all levels of the organisation; methods shall include, but are not limited to:
 - a) clear definition of roles, responsibilities, and authority;
 - b) training of new and/or temporary employees upon hiring;
 - c) periodic training and awareness programs for existing employees;
 - d) continuous monitoring of activities and results to

demonstrate the effectiveness of systems implemented to meet the company's policy and the requirements of this declaration.

Control of Suppliers/Subcontractors and Sub-Suppliers

- 5 The company shall establish and maintain appropriate procedures to evaluate and select suppliers/subcontractors (and, where appropriate, sub-suppliers) based on their ability to meet the requirements of this declaration of animal rights.
- 6 The company shall maintain appropriate records of suppliers/subcontractors (and, where appropriate, sub-suppliers') commitments to animal welfare, including, but not limited to, the written commitment of those organizations to:
 - a) conform to all requirements of this declaration (including this clause);
 - b) participate in the company's monitoring activities as requested;
 - c) promptly implement remedial and corrective action to address any non-conformance identified against the requirements of this declaration;
 - d) promptly and completely inform the company of any and all relevant business relationship(s) with other suppliers/subcontractors and sub-suppliers.
- 7 The company shall maintain reasonable evidence that the requirements of this declaration are being met by suppliers and subcontractors.

Addressing Concerns and Taking Corrective Action

- 8 The company shall investigate, address, and respond to the concerns of employees and other interested parties with regard to conformance/non-conformance with the company's policy and/or the requirements of this declaration; the company shall refrain from disciplining, dismissing or otherwise discriminating against any employee for providing information concerning observance of the declaration.
- 9 The company shall implement remedial and corrective action and allocate adequate resources appropriate to the nature and severity of any non-conformance identified against the company's policy and/or the requirements of the declaration.

Outside Communication

- 10 The company shall establish and maintain procedures to communicate regularly to all interested parties data and other information regarding performance against

the requirements of this document, including, but not limited to, the results of management reviews and monitoring activities.

Access for Verification

11 Where required by contract, the company shall provide reasonable information and access to interested parties seeking to verify conformance to the requirements of this declaration; where further required by contract, similar information and access shall also be afforded by the company's suppliers and subcontractors through the incorporation of such a requirement in the company's purchasing contracts.

Records

12 The company shall maintain appropriate records to demonstrate conformance to the requirements of this declaration.

- 1 Over deze verklaring is nog overleg gaande met wetenschappers e.a., ze is derhalve van voorlopige aard.
- 2 Voor de uitleg en interpretatie van de normen wordt veelvuldig verwezen naar externe verordeningen, richtlijnen e.d. Deze gelden indien en voorzover ze de hier bedoelde bescherming bieden.
- 3 Uit de rechten van dieren volgen de complementaire plichten voor de mens.
- 4 De keten van fokbedrijf, via producent, transporteur, slachterij, groothandel tot en met de detailhandel.
- 5 Van toepassing is de SA8000, Social Accountability International, afdeling 9, met dien verstande dat voor 'social accountability and labour conditions', 'animal welfare' gelezen dient te worden. Zie bijlage C. Deze vrijwillige richtlijn is alhier dwingend van toepassing.
- 6 Zie bijvoorbeeld Tijdschrift Diergeneeskunde 124 (19), 1 oktober 1999. Zie verder voor het analogiepostulaat onder andere G. van Putten, 'Ethologisch onderzoek naar pijn en lijden,' in: Biotechniek 25 (4).
- 7 Prof. mr. D. Boon, Inaugurale Rede, 1998, p.16
- 8 Hoe oordelen we over de veehouderij, Rathenau Instituut, maart 2001
- 9 'De overschatte invloed van de consument', Michiel van Nieuwstadt, NRC Handelsblad, 2001
- 10 Hoe oordelen we over de veehouderij, Rathenau Instituut, maart 2001
- 11 Yvette Kleekamp & Bernd Timmerman, 'De intrinsieke waarde van het dier' in: Mensenrechten, dierenrechten, ecosysteemrechten, 1997
- 12 Recommendations of the Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes. Meest recent zijn die van de "Turkeys" van 21 juni 2001
- 13 De vijf vrijheden zijn opgesteld door het Brambell Comité (Report of the technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals kept under intensive Livestock Husbandry Systems, Command Report 2836, Her Majesty's Stationary Office, Londen 1965) en bijgesteld door de Farm Animal Welfare Council (J. Webster, Animal Welfare. A cool eye towards Eden, Blackwell Science Ltd, 1994).
- 14 Zie ook 6.2.1 van Bijlage I van de EU-verordening 1804/ 1999
- 15 Besluit dierenvervoer, Artikel 6, 1a.
- 16 Zie het rapport van de Scientific Committee on Animal Health Welfare (SCAHAW) van maart 2002
- 17 Als het leven voor het gemiddelde productiedier van een onacceptabel of nauwelijks acceptabel niveau is
- 18 In deze scores zit een zekere ruwheid. Ze zijn vooral beslissingsondersteunend en slechts indicatief
- 19 Van toepassing is de SA 8000, Social Accountability International, afdeling 9, met dien verstande dat voor 'social accountability and labour conditions', 'animal welfare' gelezen dient te worden. Zie bijlage C. Deze vrijwillige richtlijn is alhier dwingend van toepassing.
- 20 Gesellschaft für Ökologische Tierhaltung, Sundrum et.al 1994
- 21 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens